

ВІДГУК

офіційного опонента доктора юридичних наук, професора Погорецького Миколи Анатолійовича на дисертацію Вашук Олесі Петрівни на тему: «Антроподжерельна невербальна інформація в кримінальному провадженні: криміналістичні засади», поданої на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Актуальність теми дисертаційного дослідження. В кримінальному провадженні спостерігається домінування вербальної інформації, а невербальна інформація залишається в багатьох випадках поза увагою дослідників. Ідеї, викладені в працях науковців, фрагментарно стосуються теоретико-методологічних та практичних проблем, пов'язаних із використанням невербальної інформації в кримінальному провадженні, прийняттям тактичних рішень, обранням і проведенням процесуальних дій.

В умовах актуалізації інформаційного забезпечення кримінального провадження обґрунтовано зростає потреба в рекомендаціях щодо належного та відповідного застосування антроподжерельної невербальної інформації як одного з найменш досліджених питань у криміналістиці. У науково-теоретичному аспекті використання антроподжерельної невербальної інформації у кримінальному провадженні отримало лише побічне висвітлення з акцентом на її інструментальне дослідження. В Україні на рівні дисертаційного дослідження аналіз обраної проблематики не проводився, не було розроблено відповідної термінології, наукових рекомендацій із використання невербальної інформації у кримінальному провадженні загалом і на його окремих стадіях зокрема.

Вказані обставини зумовили необхідність здійснення окремого наукового висвітлення теоретико-методологічних та практичних сторін антроподжерельної невербальної інформації, надання рекомендацій щодо її використання у ході досудового розслідування та судового провадження.

Саме цим проблемам присвячена дисертація Вашук Олесі Петрівни, тему якої

ми вважаємо актуальною як в теоретичному, так і в практичному аспектах.

Про актуальність теми дисертації Ващук Олесі Петрівни свідчить також її зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Теоретичні та практичні питання дисертаційної роботи досліджувалися відповідно до Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 11.07.2001 р. № 2623-III. Положення роботи відповідають додатку 10 до Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015 – 2019 рр., затверджених наказом МВС України від 16.03.2015 р. № 275, плану науково-дослідної роботи кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія» «Комплексне дослідження забезпечення ефективності досудового провадження» на 2011 – 2015 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та прикладні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011 – 2015 роки (державний реєстраційний номер 0110U000671), а також плану науково-дослідної роботи кафедри криміналістики «Теоретико-прикладна концепція протидії злочинності криміналістичними методами і засобами» на 2016 – 2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016 – 2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій.

Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані дисертантом, у своїй більшості є обґрунтованими та переконливими. У процесі дослідження дисертант в основу методології дослідження поклав принципи плюралізму і міждисциплінарності, що охарактеризувало змішану методологію дослідження як об'єднання положень класичної з некласичною і посткласичною методологією. У концептуальній основі здійсненого дослідження знаходяться взаємопов'язані методологічні підходи, серед яких – антропологічний, системний та герменевтичний, а також використовуються як методологічний інструментарій загальнонаукові, окремонаукові та спеціальнонаукові методи.

Вміле використання широкого спектру сучасних методів наукового пошуку також позитивно вплинули на ступінь обґрунтованості сформульованих дисертанткою наукових положень, висновків і рекомендацій.

Результати дисертаційного дослідження ґрунтуються на достатньо репрезентативній емпіричній базі: судові рішення, розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень; дані судової статистики, опубліковані на веб-сайті Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ; результати анкетування слідчих, прокурорів, суддів, експертів, студентів щодо невербальної інформації (2013 – 2015 рр.) – усього 4000 осіб; узагальнені результати вивчення 486 кримінальних справ (проваджень), у розкритті яких використовувалася невербальна інформація; зведені дані результатів діяльності дослідницької групи «De mendacio veritas» кафедри криміналістики Інституту кримінальної юстиції Національного університету «Одеська юридична академія» за 2012-2017 рр.

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій.

Варто зазначити, що дисертація, на сьогоднішній день, є одним і з перших в Україні спеціальним комплексним дослідженням, відповідно до чинного законодавства України. Сформована комплексна криміналістична концепція сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні. Її розробка надала можливість сформулювати власні наукові положення, висновки та рекомендації, що відзначаються достовірністю та характеризуються науковою новизною.

До найбільш вагомих наукових положень, що характеризуються новизною або її елементами, слід віднести такі:

вперше:

- визначено поняття невербальної інформації як виду криміналістичної інформації та розкрито її значення в кримінальному провадженні; виокремлено основні етапи наукових розробок невербальної інформації: I – поява окремих досліджень медичної та психологічної спрямованості, які заклали основи для введення поняття «невербальна інформація» в науковий обіг; II – екстраполяція та

адаптація методів і засобів наукового пошуку (технічних, психологічних, медичних та інших наук) в криміналістичних дослідженнях; III – введення в криміналістичну термінологію і методологію нових підходів, зокрема, щодо застосування невербальної інформації для вирішення завдань кримінального провадження;

- охарактеризовано наукові підходи до положень про антроподжерельну невербальну інформацію в кримінальному провадженні (психологічний, кримінальний процесуальний та криміналістичний) та прогнозовано тенденції їх розвитку;

- впроваджено в доктринальний обіг наукове поняття «антроподжерельна невербальна інформація», яке запропоновано визначити як відомості особистісного характеру щодо психологічних, фізіологічних, соціальних та інших властивостей і ознак стану та мовлення (або проявів поза мовним спілкуванням) осіб, залучених до кримінального провадження, з метою з'ясування їх відношення до розслідуваної події. Встановлено, що антроподжерельна невербальна інформація в кримінальному провадженні безпосередньо впливає на його хід та результати;

- обґрунтовано необхідність введення в теорію криміналістики категорії антроподжерельної невербальної інформації як складної динамічної системи, що включає в себе практику кримінального провадження та криміналістичні рекомендації, спрямовані на вдосконалення цієї практики;

- сформульовано зміст та властивості антроподжерельної невербальної інформації: циркулювання в кримінальному провадженні на стадіях досудового розслідування та судового провадження; суб'єктами сприйняття та використання є всі учасники кримінального провадження; передусім непроцесуальна форма реалізації; спрямованість на інформаційне забезпечення проведення досудового розслідування та судового провадження;

- охарактеризовано види антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні, в основу класифікації яких покладено прояви зазначеної інформації: кінесичні (жестові, мімічні, пантомімічні, тактильні, міремічні прояви) і паралінгвістичні (фонаційні, респіраторні прояви);

- визначено функції антроподжерельної невербальної інформації в

кримінальному провадженні: 1) інформаційного збагачення, доповнення та уточнення; 2) перевірки криміналістичної інформації щодо обставин кримінально-релевантної події;

- з'ясовано зміст джерел антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні: 1) ознаки та властивості зовнішності особи (статичний підхід); 2) ознаки та властивості зовнішності особи (динамічний підхід); 3) супутні ознаки та властивості (статико-динамічний підхід);

- встановлено та охарактеризовано принципи використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні (єдність діяльності й свідомості, об'єктивність, урахування взаємозв'язку фізіології й психології, історичний підхід, двохаспектність проявів);

- розроблено концепцію сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації, спрямованої на: 1) формування синтезованого криміналістичного знання; 2) впровадження її в практику боротьби зі злочинністю; 3) внесення пропозицій щодо організаційного, методичного та тактичного забезпечення щодо її сприйняття та використання слідчим/прокурором/суддею/експертом; 4) вдосконалення професійної підготовки фахівців у сфері правозастосування;

- обґрунтовано поділ методів і засобів дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні на: традиційні (чуттєво-раціональні, технічні методи і засоби дослідження, змішані); інноваційні (верифікація, валідація, вербалізація, психофізіологічний метод);

удосконалено:

- підходи до визначення сутності та тенденцій у дослідженні інформаційних процесів у кримінальному провадженні, рівноцінного використання вербальної і невербальної інформації на досудовому розслідуванні та судовому провадженні;

- положення щодо комплексного використання спеціальних знань у дослідженні невербальної інформації у зв'язку з вирішенням організаційних завдань у підготовці та проведенні слідчих (розшукових) дій і прийнятті процесуальних і тактичних рішень;

- визначення функцій проявів невербальної інформації: доповнення, заміщення, передбачення мовного висловлювання; регулювання мовленнєвого потоку; акцентування уваги на тій чи іншій частині вербального повідомлення; економія мовного висловлювання;

- положення щодо використання методів і засобів дослідження інформації в кримінальному провадженні. Зокрема, систематизовано існуючі в науці криміналістики методи і засоби дослідження вербальних і невербальних проявів;

- методи і засоби виявлення недостовірних даних у кримінальному провадженні шляхом аналізу отриманої невербальної інформації;

- положення щодо процесу комунікації учасників кримінального провадження і тактики проведення процесуальних дій (підготовка, робоча стадія, завершальна стадія); рекомендації з подолання стресового стану учасника кримінального провадження: 1) врахування часу, що минув з певної події; 2) стадії стресового стану; 3) перенесення встановлення деталей події на більш стресостійкий момент; 4) усунення травмуючих та подразнюючих чинників; 5) передбачення та запобігання негативного впливу об'єктивного характеру, впливу інших осіб;

- класифікацію негативних емоційних станів учасника кримінального провадження: стрес, афект, фрустрація, а також знання про типи реагування учасника кримінального провадження: активний; пасивний; компромісний; комплексний;

дістало подальшого розвитку:

- розкриття природи, меж і можливостей використання криміналістичної інформації в кримінальному провадженні, висвітлення вербальної та невербальної форм застосування таких знань на різних стадіях кримінального провадження;

- положення щодо використання комплексу криміналістичних, психологічних і фізіологічних знань на теоретичному рівні, що забезпечує ефективність впровадження положень антроподжерельної невербальної інформації в практику кримінального провадження;

- пропозиції щодо сприйняття та використання невербальних проявів учасника кримінального провадження, які доповнюють своїм змістом наявні в

криміналістиці організаційно-тактичні рекомендації, що розкривають прийоми виявлення брехні, встановлення контакту, взаємодії, отримання і вивчення даних тощо;

- тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій з урахуванням проявів антроподжерельної невербальної інформації;
- наукові розробки щодо проведення психофізіологічних експертиз, зокрема, уточнення завдань, які вирішуються з урахуванням антроподжерельної невербальної інформації;
- рекомендації з використання поліграфа з отримання і дослідження невербальної інформації від особи, яка проходить таке тестування.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані у: *науково-дослідній роботі* – для розвитку положень про антроподжерельну невербальну інформацію в криміналістиці (Акти впровадження результатів наукового дослідження в навчальний процес і наукову роботу Міжнародного гуманітарного університету від 13.04.2015 р.; Національного університету «Одеська юридична академія» від 26.05.2015 р. та від 19.12.2017 р.; Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 20.11.2017 р.; Національної академії внутрішніх справ від 18.12.2017 р.; Академії адвокатури України від 02.02.2018 р.); *навчальному процесі* – при викладанні у закладах вищої освіти навчальних дисциплін з криміналістики та судової експертизи, при підготовці відповідних підручників і навчальних посібників, у процесі підготовки експертних кадрів (Акти впровадження результатів наукового дослідження в навчальний процес і наукову роботу Міжнародного гуманітарного університету від 13.04.2015 р.; Національного університету «Одеська юридична академія» від 26.05.2015 р. та від 19.12.2017 р.; Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 20.11.2017 р.; Національної академії внутрішніх справ від 18.12.2017 р.; Академії адвокатури України від 02.02.2018 р.); *правозастосовній діяльності* – для підвищення ефективності досудового розслідування і судового провадження, проведення окремих слідчих (розшукових) дій (Акти впровадження результатів дисертаційного

дослідження у ГУ НП України в Одеській області від 01.08.2017 р.; Одеському науково-дослідному інституті судових експертиз МЮ України від 03.10.2017 р.; Київської місцевої прокуратури № 10 від 13.11.2017 р.; Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.12.2017 р.; ГСУ НП України 22.01.2018 р.; Генеральної прокуратури України від 20.04.2018 р.).

Достатньою є *апробація результатів дослідження*. Основні положення і результати дисертації відображені в монографії, 29 статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях, перелік яких затверджений МОН України, 7 статтях – у наукових періодичних зарубіжних виданнях, у 51 тезі доповідей на різних наукових заходах в Україні та зарубіжжі.

Оцінка змісту дисертації та автореферату. Науково обґрунтованою є архітектоніка дисертаційної роботи, яка дозволила автору в основному повно та всебічно розкрити предмет дослідження. Структура дисертації логічно витікає з поставлених завдань, об'єкта та предмета дослідження й охоплює як теоретичний, так і практичний аспект досліджуваної проблематики.

Дисертація складається зі вступу, 5 розділів, що містять 14 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (713 найменувань) і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 510 сторінок, з яких основний зміст – 365 сторінок.

Важливо зазначити, що основні теоретичні положення дисертаційного дослідження належним чином аргументовані і викладені в логічній послідовності.

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, розкрито мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, сформульовано наукову новизну отриманих результатів, охарактеризовано їх практичне значення, наведено дані про апробацію результатів дослідження, публікації, структуру та обсяг дисертації.

Перший розділ **«Теоретичні засади формування положень про невербальну інформацію в криміналістиці»** складається з двох підрозділів, в яких визначено ступінь наукової розробленості проблеми застосування невербальної інформації в криміналістиці та стан формування наукових положень щодо невербальної інформації у кримінальному провадженні.

Автором за результатами аналізу порядку формування й утвердження криміналістичних розробок проблематики, пов'язаної з дослідженням невербальної інформації в криміналістиці, виділено три етапи його становлення та розвитку: 1) поява окремих досліджень медичної та психологічної спрямованості, які заклали основи для введення поняття «невербальна інформація» в науковий обіг; 2) екстраполяція і адаптація методів та засобів наукового пошуку (технічних, психологічних, медичних та інших наук) в криміналістичних дослідженнях; 3) введення в криміналістичну термінологію і методологію нових концепцій, зокрема застосування невербальної інформації для вирішення завдань кримінального провадження.

Робиться висновок, що на теоретичному рівні вирішення проблематики, пов'язаної з дослідженням невербальної інформації в криміналістиці слід зосереджувати на вивченні таких двох напрямів, як: 1) визначення та характеристика основоположних засад щодо невербальної інформації в криміналістиці; 2) формування наукових положень щодо сприйняття та використання невербальної інформації у кримінальному провадженні. На практичному рівні вирішення проблематики, пов'язаної з дослідженням невербальної інформації в криміналістиці, автор вважає за доцільне зосереджувати на вивченні таких двох напрямів, як: 1) визначення та характеристика змісту найбільш ефективних методів і засобів дослідження невербальної інформації в криміналістиці; 2) розробка тактичних рекомендацій щодо використання невербальної інформації в кримінальному провадженні.

При визначенні терміну «невербальна інформація» дослідниця пропонує виокремити відповідні характерні ознаки, що зумовлюють його специфіку та особливе місце як криміналістичної інформації: 1) невербальна інформація, джерелом якої є учасник кримінального провадження (особистісний характер відомостей); 2) невербальна інформація, джерелом якої є навколишня обстановка (відомості про кримінально-релевантну подію, отримані учасниками кримінального провадження безпосередньо та опосередковано); 3) невербальна інформація, джерелом якої є учасник кримінального провадження і навколишня обстановка

(особистісний характер відомостей та відомості про кримінально-релевантну подію, отримані учасниками кримінального провадження безпосередньо та опосередковано); 4) невербальну інформацію формують внутрішні і зовнішні ознаки й властивості учасника кримінального провадження; 5) прояви невербальної інформації зумовлені фізіологічними, психологічними та соціальними чинниками (способи і засоби).

Зазначається, що більшість існуючих досліджень невербальної інформації в криміналістичній та кримінально-процесуальній площині, базуються на певних підходах, до числа яких автор відносить: антропологічний; лінгвістичний; криміналістичний. Розкривається сутність кожного з них.

Другий розділ **«Онтологічні засади використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні»** містить чотири підрозділи, присвячені розкриттю основних положень концепції про антроподжерельну невербальну інформацію – її поняття, джерела, класифікацію, значення та принципи використання.

Встановлено, що значення невербальної інформації в кримінальному провадженні зумовлене виконанням, перш за все, організаційно-тактичних завдань, виступаючи одним із засобів виявлення, збирання, фіксації, дослідження, аналізу та оцінки криміналістичної інформації в кримінальному провадженні. При цьому, доводиться важливе значення в кримінальному провадженні так званого людського фактору щодо інформаційної взаємодії осіб на вербальному і невербальному рівнях. Як правило, злочинець використовує на досудовому розслідуванні та судовому провадженні спеціальний психологічний і тактичний захист, що покликаний забезпечити збереження від видачі ним даних про факт особистої причетності до злочинної події та її приховання. Можливість отримати ці дані та їх отримання свідчить про викриття приховуваного. На жаль, загальноприйняті криміналістичні методи, способи та прийоми виявлення психофізіологічного стану особи, що дають можливість викрити неправдиві показання, не завжди виявляються результативними і водночас ефективними. У цьому напрямі, на переконання дослідниці, дедалі більшого значення набувають методи отримання криміналістичної інформації, що

ґрунтуються на вивченні внутрішніх і зовнішніх невербальних проявів учасників кримінального провадження.

Виокремлено різні підходи до формування поняття «антроподжерельна невербальна інформація», її змісту та джерел (класичний, відкриття функціональності тіла й формування передумов, антропологічний, інформаційний).

Доводиться, що під антроподжерельною невербальною інформацією в кримінальному провадженні слід розуміти відомості особистісного характеру щодо психологічних, фізіологічних, соціальних та інших властивостей і ознак стану осіб та їхнього мовлення (або проявів поза мовним спілкуванням), залучених до кримінального провадження з метою з'ясування їхнього відношення до розслідуваної події.

Зроблено висновок про можливість використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні для: 1) діагностування інформаційного й емоційного стану учасників кримінального провадження та їх відношення до події злочину; 2) верифікації даних у кримінальному провадженні; 3) валідації даних у кримінальному провадженні; 4) зменшення та припинення протидії з боку учасників кримінального провадження.

Автором виділюються такі види невербальної інформації в кримінальному провадженні: 1) невербальна інформація, що наявна у речах матеріальної обстановки (навколишнього середовища); 2) невербальна інформація, що поступає зі зовнішності учасника кримінального провадження; 3) невербальна інформація у вигляді динамічних проявів почуттів, думок, які відображаються у вигляді міміки, жестів, рухів тіла, особливостей мовлення, виразу очей, що виражається і сприймається у ході комунікативного процесу.

У рамках антроподжерельної невербальної інформації дослідниця виділяє п'ять функцій погляду учасника кримінального провадження: 1) регулювання процесу комунікації в кримінальному провадженні; 2) перевірка зворотного зв'язку; 3) відображення когнітивної активності учасників кримінального провадження; 4) вираження емоцій учасників кримінального провадження; 5) вираження характеру міжособистісних взаємин учасників кримінального провадження.

Автором за результатами опитування практичних працівників, робиться висновок, що більшість респондентів виявила несприйняття результатів дослідження невербальної інформації як доказів у кримінальному провадженні. На підтвердження зазначеної позиції, дисертантка зауважує, що за сучасних умов подібні невербальні поведінкові прояви і не можуть бути покладені в основу процесуальних рішень (оскільки не є доказами), проте їх зважена оцінка здатна надавати слідчому/прокурору/судді/експерту/спеціалісту корисний матеріал для виконання багатьох практичних завдань: організації процесуальних дій, висунення криміналістичних версій і припущень, вибору тактичних рішень і тактичних прийомів, визначення сприятливої лінії поведінки слідчого/прокурора, тактичної побудови планів конкретних процесуальних дій і т. ін.

Третій розділ «Система методів і засобів дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні» складається з трьох підрозділів, у яких розглянуто систему методів і засобів дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні, охарактеризовано традиційні та інноваційні методи та засоби її дослідження.

Автором запропоновано поділ методів і засобів виявлення, сприйняття та декодування проявів антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні: 1) традиційні методи і засоби дослідження (чуттєво-раціональні, технічні методи і засоби пізнання, змішані); 2) інноваційні методи дослідження (верифікація, валідація, вербалізація, психофізіологічний).

Традиційні методи і засоби дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні поділено на: 1) чуттєво-раціональні: а) спостереження; б) порівняння; в) експеримент; г) моделювання; д) мовна комунікація; е) описування та ін.; 2) технічні засоби (пристрої, прилади, пристосування, механізми, апаратура тощо) дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні. Зазначається, що найвідомішими з них є: а) аудіо- і відеофіксація; б) дослідження із застосуванням поліграфа або його модифікованих видів. Науково-технічні досягнення сприяють розвитку й інших технічних засобів пізнання, які, однак, поки що не знайшли

широкого визнання при дослідженні антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні (наприклад, тепловізор, плетизмограф); 3) змішані, які поєднують чуттєве і раціональне пізнання при одночасному застосуванні технічних засобів для дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні (ці методи є раціональним поєднанням двох вищезначених).

Робиться висновок, що спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації – це один із найважливіших методів пізнання, який вирізняється специфічним колом завдань, суб'єктами, об'єктами, цілями, прийомами, об'єктивними та суб'єктивними чинниками, умовами, окремими засобами, власною технологією, теоретичними і практичними результатами спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації. Спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації має місце протягом усього кримінального провадження.

Встановлено, що антроподжерельна невербальна інформація, отримана під час експерименту, має свої особливості, зумовлені самим процесом експерименту в цілому, його завданнями, етапами, учасниками. Отримані дані, підтверджені аналізом інших даних кримінального провадження, свідчать про відповідність даних завдяки антроподжерельній невербальній інформації.

Доводиться, якщо можливості моделювання щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації за допомогою формалізованих засобів у кримінальному провадженні не безмежні, то модель як специфічна форма наукового дослідження антроподжерельної невербальної інформації необхідна на всіх його рівнях і етапах та може бути застосована до всіх стадій кримінального провадження. У цьому ключі моделювання універсальне, у тому числі для дослідження невербальної інформації в кримінальному провадженні.

Обґрунтовується, що бесіда щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні відіграє важливу роль, що полягає у створенні особливих умов при спілкуванні посадових осіб з іншими учасниками

кримінального провадження щодо обставин злочинної події, надаючи дані орієнтовного характеру щодо кримінально-релевантної події.

Звертається увага, що використання поліграфа знаходить поступове впровадження у процесуальній і непроцесуальній формах кримінального провадження. Проте безпосередньо для кримінального провадження це відбувається у формі проведення експертиз, а інші форми таких психофізіологічних досліджень учасника кримінального провадження використовуються у ході досудового розслідування.

Визначено напрями застосування відео- або аудіоматеріалів при дослідженні антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні.

Розкрито сутність таких методів, як верифікація, валідація, вербалізація та психофізіологічний метод.

Під верифікацією одержуваних відомостей автором запропоновано розуміти діяльність із застосування криміналістичних прийомів визначення відповідності або невідповідності інформації, що надходить в реальній дійсності, на основі виявлення всієї сукупності фактичних властивостей ознак правдивих повідомлень, мимовільних помилок і свідомого введення в оману слідчого/прокурора/судді/експерта щодо значущих для правильного вирішення кримінального провадження даних.

Наведено поняття валідації як криміналістичного методу, що, ґрунтуючись на дослідженні антроподжерельної невербальної інформації, дозволяє здійснити підтвердження відповідності ходу та результатів кримінального провадження процесуальним нормам, криміналістичним правилам і рекомендаціям.

Під вербалізацією дослідника вважає криміналістичний метод словесного вираження змісту невербального за своєю суттю в кримінальному провадженні.

Обґрунтовано, що психофізіологічні складові учасника кримінального провадження мають зовнішнє відображення в проявах антроподжерельної невербальної інформації, зокрема, і в його поведінці в цілому. Застосування психофізіологічного методу дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні сприяє встановленню психологічного

контакту з учасниками кримінального провадження і обранню тактики із використанням слідчим/прокурором прийомів переконання в правильності обраної позиції на початку досудового розслідування та дозволяє слідчому/прокурору закріпити цю позитивну установку та забезпечити активну діяльність учасника кримінального провадження в ході досудового розслідування.

Четвертий розділ «Тактика використання антроподжерельної невербальної інформації на досудовому розслідуванні» складається з трьох підрозділів, у яких розглянуто особливості тактики сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації на досудовому розслідуванні та при проведенні допиту й обшуку.

Здобувачкою розроблено новий перспективний науково-праксеологічний напрямок – «використання положень антроподжерельної невербальної інформації», який відповідно є складовою загальних положень криміналістики, криміналістичної техніки, тактики і методики розслідування окремих видів злочинів. Активізовано теоретичні дослідження проблем використання положень щодо антроподжерельної невербальної інформації з метою уточнення понять, класифікацій, форм і прийомів використання, усунення виявлених суперечливих рекомендацій та розробки нових, спрямованих на оптимізацію кримінального провадження.

Доводиться, що використання антроподжерельної невербальної інформації при прийнятті тактичного рішення слід розглядати відповідно до його складових напрямків: 1) організаційно-діяльнісного; 2) інформаційно-діяльнісного; 3) тактико-діяльнісного. У свою чергу, тактика використання невербальної інформації, на думку автора, залежить від форми, змісту та обставин кримінального провадження; професійних знань, умінь та навичок посадових осіб – учасників кримінального провадження.

За результатами аналізу наукових джерел, матеріалів практики, автором сформульовано пропозиції, спрямовані на вдосконалення: а) тактики проведення окремих процесуальних дій з використанням положень антроподжерельної невербальної інформації, що розкривають закономірності проявів антроподжерельної інформації в міжособистісній взаємодії; б) процесу взаємодії

учасників кримінального провадження на основі аналізу проявів антроподжерельної інформації; в) подолання протидії досудовому розслідуванню на основі аналізу проявів антроподжерельної інформації; г) використання на досудовому розслідуванні методів і засобів вивчення особистості на основі аналізу проявів антроподжерельної інформації; д) професійної підготовки фахівців у сфері правозастосування.

Звертається увага, що антроподжерельна невербальна інформація має суттєве значення для всіх трьох етапів проведення допиту, відіграє тактичну роль уже на етапі підготовки до допиту, у процесі вивчення слідчим/прокурором відомостей особистісного характеру про допитуваного.

Обґрунтовується, що спостереження за поведінковими невербальними проявами учасників обшуку є ефективним прийомом, який сприяє встановленню місць приховування шуканих предметів. У рамках подібного впливу слід використовувати все те, що може асоціюватися в учасників обшуку з об'єктом або способом приховування. При цьому, зауважується, що не доцільно розглядати використання положень антроподжерельної невербальної інформації як самоціль або нову універсальну парадигму обшуку. Повинен працювати алгоритм використання положень антроподжерельної невербальної інформації, що полягає у «сприйнятті проявів антроподжерельної невербальної інформації – інтерпретації (аналізу) з вербальною інформацією – формулюванням висновків – дією». Пропонується розробити невербальний порядок обміну інформацією для слідчої оперативної групи.

Вказується на необхідності спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації у поведінці учасників обшуку залежно від переміщення слідчого по приміщенню або ділянці місцевості. Поява під час огляду будь-якого об'єкта і виникнення в поведінці учасників обшуку ознак напруженості є вказівкою на значущість даного об'єкта та спонукає до більш ретельного аналізу. Інтерпретація антроподжерельних невербальних проявів учасників обшуку включає фактори психічного стану учасників обшуку та відрізняє реакції (наприклад, зацікавленості/байдужості), виявляє віднесеність реакції (до чого ця реакція може

корелювати). Емоції учасників обшуку можуть мати лише орієнтовне значення, оскільки часто мають місце випадки імітації.

П'ятий розділ «Тактика використання антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні» складається з двох підрозділів, у яких розглянуто загальні положення та особливості тактики сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні.

Зазначається, що під час судового розгляду суддя, досліджуючи докази безпосередньо, також отримує невербальну інформацію та одночасно є її джерелом для інших учасників кримінального провадження. Метою такого дослідження, на думку дослідниці, є одностайне сприйняття всіма учасниками судового провадження доказів та одночасно дієвими засобами усунення зауважень до них. Дослідження доказів у судовому провадженні здійснюється у вербальній формі, де переплітаються вербальні та невербальні прояви. Важливого значення це набуває в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі судом присяжних. Пропонується здійснювати відеофіксацію для можливості подальшого дослідження судом записаного матеріалу, але поки така відеофіксація можлива на підставі ухвали суду, і тільки в тому випадку приймається таке рішення, коли враховані думки обох сторін і створені умови для проведення відеофіксації без шкоди для кримінального провадження. Відеофіксація дає змогу дослідити невербальну і вербальну комунікацію, що супроводжують одна одну, знаходячись у складній конгруентній багаторівневій взаємодії.

Доводиться, що сторони, володіючи знаннями тактики використання невербальної інформації в судовому провадженні, застосовують: 1) вербальну комунікацію, де мова – знакова система; 2) невербальну комунікацію, де мають місце немовні знакові системи; 3) обидва канали.

Встановлено групи об'єктивних і суб'єктивних факторів, які впливають на використання положень антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні. Кожен учасник кримінального провадження сприймає прояви антроподжерельної невербальної інформації з боку обвинуваченого і свідка. Ці

спостереження дають змогу підтвердити або спростувати окремі факти щодо кримінально-релевантної події.

Дослідницею запропоновано основні завдання криміналістичної складової використання положень антроподжерельної невербальної інформації для доказування в суді: 1) сприяння аналізу сукупності фактів з метою забезпечення системного сприйняття процесу досудового розслідування; 2) доповнення фактів, на основі яких обґрунтовуються обставини кримінально-релевантної події; 3) викриття недостовірних доказів.

Робиться висновок, що тактичні прийоми використання положень антроподжерельної невербальної інформації у судовому провадженні засновані на психофізіології особистості та міжособистісних відносинах, перш за все – на психофізіологічних основах формування показань обвинуваченого/потерпілого/свідка, а також психофізіологічній характеристиці учасників судового провадження, психології обвинувачення і захисту.

Запропоновано під час підготовки до судового допиту вивчити прояви антроподжерельної невербальної інформації допитуваного, що дозволить тактично визначити доцільні моменти для контрольних питань, спланувати послідовність допиту свідків/потерпілих/обвинувачених, обрати тактико-психологічні прийоми, а також верифікувати одержані показання.

Здобувачкою обґрунтовується, що у ході судового розгляду антроподжерельні невербальні прояви активно використовуються стороною обвинувачення/захисту для переконання присутніх і маніпулювання ними з метою спрямування їх поведінки в потрібному напрямку. Однак прояви антроподжерельної невербальної інформації можуть слугувати не тільки інструментом впливу на учасників процесу, але й для відображення їхньої реакції на такі дії. Найчастіше реакція учасників судового розгляду на поведінку один одного проявляється у міміці, рідше – у жестах (на відміну від жестів, міміка та погляд гірше піддаються контролю і видають внутрішній стан людини незалежно від її волі). У ході судового засідання створюється асиметрична (а нерідко й конфліктна) ситуація спілкування. Обвинувач і захисник, які ведуть опитування свідка/потерпілого/обвинуваченого, володіють

риторичними прийомами, вони усвідомлено користуються вміннями і навичками впливу.

У **Висновках** автором викладені основні результати дисертаційного дослідження щодо сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні.

Все вищевикладене дозволяє позитивно оцінити рецензовану роботу Вашук Олесі Петрівни, відзначити її новизну, самостійність виконання, достатній науковий рівень.

У цілому позитивно оцінюючи дисертаційну роботу Вашук Олесі Петрівни, необхідно вказати також на наявність в ній окремих дискусійних положень, зокрема:

1. Одним із положень наукової новизни дисертації є сформульоване визначення поняття «антроподжерельної невербальної інформації», під яким запропоновано розуміти відомості особистісного характеру щодо психологічних, фізіологічних, соціальних та інших властивостей і ознак стану та мовлення (або проявів поза мовним спілкуванням) осіб, залучених до кримінального провадження, з метою з'ясування їх відношення до розслідуваної події (стор. 75).

На думку офіційного опонента, наведене визначення є дискусійним в аспекті кола осіб, якими обмежується авторка у запропонованому визначенні.

У вказаному визначенні мета також зазначена не досить коректно, оскільки не є зрозумілим, чи то особи, залучаються до кримінального провадження, з метою з'ясування їх відношення до розслідуваної події; чи власне антроподжерельна невербальна інформація використовується із зазначеною метою. У зв'язку з цим, авторське визначення поняття «антроподжерельної невербальної інформації» потребує коментарю під час захисту дисертації.

2. Дискусійним, на думку офіційного опонента, є бачення дисертантки щодо можливості й логічності включення практики кримінального провадження та криміналістичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення цієї практики, в категорію антроподжерельної невербальної інформації як складної динамічної системи (стор. 11).

На погляд офіційного опонента, запропонована дисертанткою нова криміналістична категорія «антроподжерельна невербальна інформація» повинна сприяти удосконаленню практики кримінального провадження, тобто зазначені наукові категорії співвідносяться як «об'єкт» – криміналістична практика і «засіб» – будь-яка інформація про особу, у тому числі й невербальна. Виходячи з філософії, логіки та теорії права, об'єкт не може бути складовою засобу.

3. На погляд офіційного опонента розділ 4 «Тактика використання антроподжерельної невербальної інформації на досудовому розслідуванні» повинен називатися «Використання антроподжерельної невербальної інформації в тактиці провадження слідчих (розшукових) дій на досудовому розслідуванні», оскільки саме ці питання повинні розглядатися і власне розглядаються дисертанткою у цьому розділі роботи.

Слід зауважити, що дисертація мала б більш наукову і практичну цінність, аби авторкою було розглянуто особливості сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації під час пред'явлення особи для впізнання та слідчого експерименту, оскільки, як видається, саме ці слідчі (розшукові) дії мають значну специфіку в даному аспекті й саме при їх провадженні правозастосовці потребують знань щодо тактики використання антроподжерельної невербальної інформації при їх провадженні.

4. Дисертантка зазначає, що доказового значення антроподжерельна невербальна інформація набуває під час проведення психологічної експертизи із застосуванням комп'ютерного поліграфа, доведено, що використання поліграфа як традиційного засобу дослідження відображується у процесуальній і непроцесуальній формах кримінального провадження і є найперспективнішим технічним засобом для реєстрації проявів антроподжерельної невербальної інформації (стор. 122).

Водночас, відповідно до п. 6.8. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5: предметом опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа є

отримання лише орієнтувальної інформації щодо: ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації; повноти наданої опитуваною особою інформації; джерела отриманої опитуваною особою інформації; уявлень опитуваної особи про певну подію; іншої орієнтувальної інформації, необхідної для конструювання версій розслідування певних подій. Такі опитування можуть проводитись тільки за наявності письмової згоди особи, яка проходить опитування.

У зв'язку з цим, потребує уточнення позиція авторки щодо доказового значення в кримінальному провадженні антроподжерельної невербальної інформації, отриманої із застосуванням комп'ютерного поліграфа.

5. У дисертації сформульовано загальні положення тактики використання антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні як рекомендації стороні обвинувачення та суду. Водночас вбачається, що відповідні рекомендації можуть бути сформульовані і стороні захисту, яка в умовах змагального процесу також повинна володіти певними тактичними прийомами у тому числі і стосовно сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації (стор. 300-355).

6. У дисертації допускається низка ненаукової термінології, зокрема «циркулювання інформації в кримінальному провадженні», «інформаційне збагачення» та ін., чого, на думку офіційного опонента, треба уникати у наукових роботах (стор. 12).

Зазначені офіційним опонентом зауваження носять, головним чином, дискусійний характер, відображають власну наукову позицію, яка може не співпадати ані з позицією здобувача та його науковим керівником, ані з позицією членів спецради й можуть слугувати підставою для наукової дискусії під час прилюдного захисту дисертації. Зазначені офіційним опонентом позиції жодним чином не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК:

Дисертація Ващук Олесі Петрівни на тему: «Антроподжерельна невербальна інформація в кримінальному провадженні: криміналістичні засади», подана на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність, відповідає вимогам п. п. 9, 10, 12 і 13 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, зі змінами і доповненнями від 19 серпня 2015 року, від 30 грудня 2015 року та від 27 липня 2016 року, а її автор – Ващук Олеся Петрівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність.

Офіційний опонент:

завідувач кафедри правосуддя

юридичного факультету

Київського національного університету

імені Тараса Шевченка,

доктор юридичних наук, професор

М. Погорецький

ПІДПИС ЗАСВІДЧУЮ
ВЧЕНИЙ СЕКРЕТАР НАДЧ
КАРАУЛЬНА Н.В.
28.08.2016

Handwritten signature in blue ink.